

SCHOOL!GIDS

EEN TOEKOMSTVISIE OP
ONS ONDERWIJSBESTEL

v o s } a b b

Vereniging
Openbaar
Onderwijs

EEN TOEKOMSTVISIE OP ONS ONDERWIJSBESTEL

Elk kind verdient goed onderwijs. Met een goede opleiding gaat er een wereld voor je open. Op school maken kinderen zich kennis en vaardigheden eigen waarvan zij hun leven lang profijt hebben. Ze leren de wereld kennen in al zijn gevarieerdheid en complexiteit. En ze ontwikkelen zichzelf, als individu, in die wereld. De school helpt hen daarbij. Als je in het onderwijs werkt, ken je de waarde daarvan. Dat zie en ervaar je elke dag. Leerkrachten en docenten verdienen daarom ruimte en ondersteuning om hun werk goed te kunnen doen. En aan scholen is het de taak die voorwaarden te creëren. Wij vinden dat ons onderwijs voor kinderen geen drempels moet opwerpen. Scholen moeten daarom open staan voor elk kind. Zij moeten kwalitatief goed onderwijs geven, maar hebben eveneens de plicht om voorwaarden voor emancipatie en tolerantie te scheppen. Daarin speelt het verzuilde onderwijsbestel een belemmerende rol. In onze toekomstvisie op het onderwijs streven wij naar het ideaal School!. In deze School!Gids geven VOS/ABB en Vereniging Openbaar Onderwijs (VOO) een beeld van deze toekomstvisie. Dat het niet bij een visie blijft, blijkt uit de bijdragen van de verschillende auteurs. Allen schetsen zij een mogelijke uitwerking van deze visie in de praktijk: of die praktijk nu de wetenschap, de overheid, het bestuur, de docentenopleiding of de klas is. Hun verhalen laten zien hoe School! past in onze kleurrijke wereld.

Ritske van der Veen, directeur VOS/ABB

Rein van Dijk, directeur Vereniging Openbaar Onderwijs

INHOUD

VOORWOORD	2
SCHOOL!	5
DE SCHOOL MAAKT JE WERELD OPEN	11
LEREN VAN VERSCHILLEN	17
KLEURRIJKE WERELD	25
VAREN OP MIJN MORELE KOMPAS	29
LEVENS Kunst OP SCHOOL!	33
DENOMINATIES NIET ONTKENNEN!	41
ZICHT HOUDEN OP KWALITEIT	49
ONDERWIJS IS SPIEGEL VAN DE TIJD	53
ARTIKEL 23 SCHOOL!-BESTENDIG	57

SCHOOL!

De Vereniging Openbaar Onderwijs (VOO) en VOS/ABB vinden dat elke school in Nederland open moet staan voor elk kind en iedere docent. Scholen moeten goed onderwijs geven en hebben daarnaast de plicht om voorwaarden voor emancipatie en tolerantie te scheppen. Scholen vervullen daarmee een belangrijke taak voor de samenleving en geven ook richting aan de samenleving. Anders gezegd: scholen zijn van en voor de samenleving en vormen bovenal zelf ook een gemeenschap.

De school is een gemeenschap. Iedereen moet er terecht kunnen. School vormt een gemeenschap waarin iedereen en alle zienswijzen gelijkwaardig zijn. Deze gelijkwaardigheid van achtergronden en zienswijzen mondt uit in ontmoeting en dialoog. Alleen op die manier kan een kind van jongs af aan bekend raken met verschillende overtuigingen, godsdiensten en culturen. De schoolcultuur en omgangsvormen op school bepalen in grote mate de socialisatie van kinderen en jongeren. Jonge kinderen doen van nature alles met elkaar samen en verbinden geen oordeel aan de verschillen die zij bemerken. Het is de omgeving waarin kinderen opgroeien die deze onbevooroordeelde houding beïnvloedt. Van begin af aan dient de school daarom het voorbeeld te geven van democratie en pluralisme. Door de ander te leren kennen, begrijpen en waarderen, ervaren kinderen dat verschillen in afkomst, sociaal-economische status, cultuur, ontwikkeling en persoonlijkheid een verrijking kunnen zijn.

De school is van de gemeenschap. De gelijkwaardigheid binnen deze gemeenschap impliceert niet automatisch neutraliteit. De school is niet neutraal: de school heeft een eigen identiteit, tot uiting komend in ontmoeting, respect en aandacht voor diversiteit. De school biedt ruimte voor keuzes en laat vervolgens alle betrokkenen deze keuzes maken. De school past zich aan haar doelgroep aan, zonder haar doelen aan te passen. Leerlingen, ouders en professionals maken zo samen de gemeenschap. Al deze betrokkenen hebben hun eigen invulling van de school voor ogen en vormen daarmee de school. De school kan haar taak alleen maar goed vervullen als er overeenstemming bestaat over de invulling en de identiteit van de school. Educatief partnerschap tussen school en ouders is daar een belangrijke voorwaarde voor.

De school is voor de gemeenschap. Het is de taak van de school een nieuwe generatie op te leiden voor deelname aan de samenleving. Deze samenleving kenmerkt zich door een diversiteit aan culturen en achtergronden. Een samenleving waarin dit vanzelfsprekend geaccepteerd wordt, waarin mensen nieuwsgierig zijn naar elkaars gebruiken, heeft de school nodig. Immers, wanneer kinderen van jongs af aan als vanzelfsprekend in contact komen met andere culturen, religies en achtergronden is dat de mooiste bijdrage die onderwijs kan leveren aan een tolerante samenleving. Met als doel een betere toekomst, bouwt de school aan een wereld waarin wederzijdse verdraagzaamheid en respect tot ontwikkeling kunnen komen.

Naar School!

Het is tijd om boven de denominaties uit te stijgen. Alleen zo verdwijnt de formele scheiding tussen de zuilen. Er zijn nog diverse gebieden in Nederland waar in een dorp twee kleine scholen met een verschillende denominatie naast elkaar bestaan. Soms zelfs in eenzelfde gebouw. Er zijn plekken waar leerlingen door een andere voordeur hetzelfde gebouw binnengaan. Dat belemmert ze om te leren van en met elkaar. Een dergelijk onderscheid is niet meer van deze tijd en sluit niet aan bij de huidige samenleving. VOO en VOS/ABB streven naar School!: zonder de voorvoegsels openbare, katholieke, protestants-christelijke, islamitische of welk voorvoegsel dan ook. Een school waar alle kinderen zonder meer terecht kunnen, mét aandacht en ruimte voor geloof en levensbeschouwing op basis van gelijkwaardigheid en wederzijds respect. School! betekent het einde van het ver-

zuilde onderwijsbestel dat sinds 1917 in de wet is verankerd. Immers, als de onderwijssector de opdracht heeft een bijdrage te leveren aan de integratie en dat doet binnen een verzuild onderwijssysteem, is dat weinig geloofwaardig naar kinderen en naar de samenleving. School! stimuleert alle scholen om zich te onderscheiden op hun pedagogisch- didactisch concept, op specifiek aanbod en op de directe relatie tot de samenleving. Zo kan de keuzevrijheid van ouders gebaseerd zijn op onderwijskundige motieven. Zo kan de school midden in de samenleving staan.

Naast de ideologische missie zien VOS/ABB en de VOO ook enkele maatschappelijke tendensen die de vanzelfsprekendheid van het concept School! versterken. Zo zorgt het dalende leerlingenaantal er op veel plekken voor dat scholen van verschillende denominaties genoodzaakt zijn samen te werken. We zien in deze noodzaak een deugd. Ook de toenemende secularisatie zorgt ervoor dat scholen een andere rol moeten vinden bij de ‘vorming’ van leerlingen. Nu kinderen niet meer als vanzelfsprekend opgroeien in een zuil met een bijbehorend vastomlijnd gedachtegoed, is het aan de school om kinderen meer te leren over dat gedachtegoed in al zijn verscheidenheid. En die verscheidenheid neemt met de globalisering alleen maar toe. Ook ‘passend onderwijs’ en de manier waarop reguliere scholen ondersteuning bieden aan leerlingen die dat nodig hebben, sluiten naadloos aan bij het idee van een ongedeeld onderwijsbestel. Pluriformiteit verwijst niet alleen naar verschillende culturen, zienswijzen en achtergronden, maar ook naar de verscheidenheid aan talenten en/of beperkingen die leerlingen hebben.

Een discussie over het onderwijsbestel roept altijd vragen op. In dit kader besteden we aandacht aan enkele van deze vragen.

Op welke manier is er aandacht voor waarden en normen?

Juist omdat School! te maken heeft met een diversiteit aan achtergronden, spelen waarden en normen een essentiële rol in het onderwijs. Er is heel bewust en nadrukkelijk aandacht voor waarden en normen. School! baseert haar uitgangspunten op de Universele Rechten van de Mens en de Nederlandse Grondwet. School! betreft leerlingen en ouders daarnaast actief bij het uitwerken en invullen van de belangrijke waarden en normen. »

Van oudsher worden waarden en normen en opvattingen over wat goed en kwaad is, geassocieerd met godsdiensten. School! vormt kinderen, maar niet vanuit één tot in detail vastgelegde visie op mens en samenleving. Ieder kind krijgt de ruimte eigen waarden en normen in contact met anderen te ontwikkelen. De school voedt en begeleidt dit.

Op welke manier is er aandacht voor levensbeschouwing of godsdienst?

Door de ontmoeting met de ander leert men welke gebruiken, met daaronder vanzelfsprekende waarden en normen, voor hem of haar van belang zijn. Daarom speelt de aandacht voor levensbeschouwing en godsdienst een belangrijke rol op School!. Tevens wordt aandacht aan de levensovertuiging van de leerlingen in de klas besteed. Ouders en experts kunnen hier een rol in spelen. Elke leerling, ongeacht de eigen levensovertuiging, volgt hetzelfde onderwijsprogramma over levensbeschouwing en godsdienst. Daardoor en door de dagelijkse omgang met elkaar krijgen leerlingen begrip en respect voor elkaar. Op deze manier wordt écht gewerkt aan een pluriforme samenstelling van de schoolbevolking en aan integratie.

Hoe vindt de ontmoeting plaats in een woonomgeving met een homogene populatie?

School! bereidt kinderen voor op een pluriforme samenleving. Bij een meer homogene schoolbevolking zal de school actief op zoek gaan naar vormen van ontmoeting. Zo kan uitwisseling tussen scholen op allerlei wijzen plaatsvinden en kunnen (gast-)docenten vanuit een andere cultuur of levensovertuiging een rol spelen.

Hebben ouders dan nog keuzevrijheid?

Een onverzuild onderwijsbestel vergroot de keuzevrijheid van ouders. Scholen zullen zich meer dan nu moeten profileren op hun kwaliteit en op hun onderwijskundige concept. Gelijke concepten, die nu in openbare en bijzondere scholen letterlijk en figuurlijk naast elkaar bestaan, behoren tot het verleden. De inhoudelijke diversiteit neemt toe. De kwaliteit en het schoolconcept wordt daardoor steeds belangrijker en doorslaggeven voor de schoolkeuze.

School!waarden

School! richt zich actief op de diversiteit in onze samenleving. Diversiteit omvat de levensovertuiging, sociale en culturele afkomst, etniciteit, geaardheid en fysieke en mentale mogelijkheden van ieder individu. Met aandacht voor deze diversiteit werkt School! vanuit de volgende waarden:

Gelijkwaardigheid

De basishouding is dat diversiteit tussen mensen interessant is en uitdaagt tot werkelijke ontmoeting.

Wederzijds respect

Voor elkaar, voor elkaars eigendom en voor de leefomgeving binnen de brede diversiteit van onze samenleving.

Veiligheid

Op School! mag iedereen zichzelf zijn vanuit de eigen levensovertuiging, sociale en culturele afkomst, etniciteit, geaardheid en fysieke en mentale mogelijkheden.

Democratisch handelen

School! bereidt leerlingen voor op een democratische samenleving. Het onderwijs is ingericht vanuit de democratische waarden. Leerlingen zijn mondig en geoefend in het voeren van een respectvolle dialoog.

Vanuit deze waarden richt School! zich op een brede ontplooiing. School! bevordert de emotionele, cognitieve, motorische en creatieve ontwikkeling en stimuleert de eigen de identiteitsontwikkeling kinderen.

Drs. Flora Breemer is onderwijsadviseur bij de Vereniging

Openbaar Onderwijs (VOO).

Marleen Lammers MSc is beleidsmedewerker/onderwijsadviseur bij VOS/ABB.

Literatuur

– Commissie School! (2008). Pluriformiteit is een manier van leren. Almere: Vereniging Openbaar Onderwijs.

DE SCHOOL MAAKT JE WERELD OPEN

Kinderen moeten in hun groei naar volwassenheid nog sterk worden begeleid. Daarom hebben scholen in eerste instantie een pedagogische taak. Zij kunnen als geen ander de horizon van een kind verbreden en zijn daarmee de schakel tussen thuis en de samenleving. Tjeu van den Berk, oud-hoofddocent praktische theologie in Amsterdam en Utrecht, is daarom pleitbezorger van de 'open school'. Hij schreef er een boek over, waarin hij afstand neemt van zowel de 'neutraal openbare' als confessionele school.

De kern van Van den Berks 'open school' is de principiële gelijkwaardigheid van verschillende levensbeschouwelijke opvattingen. In zijn boek 'Zeulen met een zuil: pleidooi voor een open school', dat al in 1987 in eerste druk verscheen, schetst hij het probleem van het confessioneel onderwijs. 'In zo'n (confessionele, red.) school worden andere stromingen wel gewogen maar steeds te licht bevonden. Dat staat volgens mij haaks op de diepste bedoeling van een school. Die is: werken aan horizonverbreding van de leerling om dan tot een zelfstandige keuze te komen tussen de vele alternatieven die zich voordoen. De school is niet bedoeld als een instelling die introduceert in één levensbeschouwing. Een dergelijk type school heeft een totalitair karakter; een school, en dus zeker een open school, wil het kind leren omgaan met de eigen levensbeschouwing in dialoog en confrontatie met andere levensbeschouwingen.' Maar ook een neutrale benadering van

openbaar onderwijs biedt volgens Van den Berk onvoldoende mogelijkheden om het kind te leren omgaan met zijn eigen levensbeschouwing. Daarvoor is de opgelegde objectiviteit, waarbij de docent zijn eigen opvattingen bij een vak als geestelijke stromingen achterwege dient te laten, te zeer in strijd met het subjectieve karakter van levensbeschouwing.

Verbreiding

Zijn boek over de open school verscheen voor het laatst bijna twintig jaar geleden, maar Van den Berk vindt de discussie nog steeds van groot belang. 'Een mens is een op te voeden wezen. Het is mijn diepste overtuiging dat daarom de school een pedagogisch en maatschappelijk instituut is. Dat wil zeggen, het geboortemilieu doet van alles om kinderen op te voeden. Het gezin is dus ook een pedagogisch milieu, maar het is simpelweg niet alleen in staat om ons voor die heel complexe maatschappij klaar te maken. De school vormt daartussen een overgangsfase. Die kan er overal ter wereld anders uitzien, maar belangrijk is natuurlijk wat wij in Nederland voor school nodig hebben: steeds gaat het om verbreiding van de horizon. Niet verenging door je eigen denominatie nog eens in die school te brengen. De school maakt geografisch de wereld voor je open, historisch, taalkundig en rekenkundig. Waarom dan niet levensbeschouwelijk?'

'Ik heb er niets op tegen dat iemand katholiek, protestants-christelijk of moslim is. Je mag ook het neutrale, het objectieve of empirische belangrijk vinden in je leven. Maar de school is een levensbeschouwelijke noch politieke, noch economische maar een pedagogische instelling.' Van den Berk is lang werkzaam geweest in het katholiek onderwijs. 'Ik ben begonnen op de kweekschool, daarna heb ik een jaar op de basisschool gewerkt en twee jaar op een mavo. Toen kwam ik bij een groep kloosterlingen, onderwijzers, terecht. Ik ben zelf uiteindelijk nooit priester of pater geweest, maar ik heb wel theologie gestudeerd, onder andere in Rome en Lyon. Daarna ben ik in Nijmegen gepromoveerd. In de jaren zestig werkte ik op een pabo met havo-top en in die tijd ben ik mij gaan afvragen waartoe wij onderwijzers opleiden. Daarna kwam ik terecht op de theologische faculteit van de universiteit, waar ik praktische theologie ofwel catechese doceerde. Op een gegeven moment schreef ik in een artikel dat we een 'open school' nodig hadden. Iemand schreef me terug dat wij inderdaad als katholieken open-minded moeten zijn. Maar daar ging het me niet om. We kunnen allemaal open zijn, protestants-christelijk open, katholiek open, maar ondertussen

‘Niets zo vreselijk als een verplichte open school’

hebben we wèl de waarheid in pacht. Nee, we moeten echt open zijn. Daarna schreef ik dit boek.’

Van den Berk: ‘Een mens heeft per definitie een levensbeschouwing. Reeds als kind, hoe ‘onaf’ nog. Het is pedagogisch onwaarschijnlijk belangrijk voor een kind om op school zijn opvattingen te verbreden en in contact te komen met andere levensbeschouwingen. Want daar gaat het verder de wereld mee in. Het is zo voor de hand liggend, maar het moet wel gebeuren in een pedagogische situatie. Je moet rekening houden met wat een kind aankan op weg naar volwassenheid, wil zoiets kans maken. Daarom is ook het aannamebeleid van leraren en leraressen zo belangrijk. Heb jij wel die pedagogische blik, of kom je binnen met jouw eigen opvatting die je wil opleggen? Een profeet moet geen onderwijzer worden. Die moet op een andere plek gaan werken. De school mag zich niet opwerpen als een dogmatisch ideologisch instituut, maar moet zich opwerpen als een pedagogisch instituut. De school moet haar pedagogische aard veiligstellen.’ Van den Berk noemt het zijn ideaal dat het verzuilde bestel verdwijnt. ‘Een kind heeft een school nodig die wars is van dogmatische opvattingen en die vanuit een pedagogische bekommernis open staat voor andere opvattingen. Wanneer een kind een dergelijke school bezoekt, kan het, bij terugkeer in het gezin, soms de blik van de ouders weer verbreden. Maar als mensen hun kind per se op een confessionele school willen doen, moet dat natuurlijk kunnen. Niets zo vreselijk als een verplichte open school.’

Volgens Van den Berk kan onderwijzen niet zonder dat je ergens betekenis aan geeft. Dat geldt voor levensbeschouwelijke lessen, maar net zo goed voor andere vakken. ‘Als je als leraar natuurkunde prachtig weet te vertellen wat kernenergie is, en niet tien minuten je les opent met de vraag of het wel of niet zinvol is dat we kernreactoren hebben, dan ontbreekt er volgens mij

‘Een profeet moet geen onderwijzer worden’

fundamenteels iets in die school. Het is juist ontstellend boeiend om van zo’n man of vrouw te horen wat die ervan vindt. Dan heb je een houding. Daar is een school juist voor, voor die verbreding. Zo kun je alles van een schilderij leren, over impressionisten, over surrealisme, maar wat vind je er nu van? In mijn boek schreef ik ook over Joseph Alberdingk Thijm (1820-1889, red.), een groot emancipator. Hij was katholiek, maar zat niet katholiek te mieren-neuken. Laat me deze tekst van hem voorlezen: *“Zal de toestand van het land verbeteren, zal de zaak der waarheid erbij winnen, zal de liefde ermee gediend zijn dat de Nederlandse kinderen van verschillende kleur niet van de jeugd af met elkaar hebben kunnen omgaan?”*. Dat is gewoon een retorische vraag. Dat moet je nou juist willen, ook als politicus. Als we tenminste willen dat we later behoorlijk met elkaar omgaan. Het wordt juist voor de leerlingen interessant wanneer ze zien dat docenten van elkaar levenbeschouwelijk verschillen en toch samen optrekken. Het is voor een leerling van groot belang om in een klassensituatie duidelijk te horen hoe bijvoorbeeld een leraar tegen iets aankijkt en dat je daar als leerling persoonlijk op mag reageren. Kinderen moeten zich kunnen spiegelen, moeten opvattingen uit kunnen proberen en fouten mogen maken. Dat is natuurlijk niet vrijblijvend: je bent docent, dat vraagt erom dat je pedagoog bent. Op het moment dat je voor een open school kiest, is dat een *conditio sine qua non*.’

Dr. Tjeu van den Berk is oud-hoofddocent praktische theologie in Amsterdam en Utrecht.

ZEULEN MET EEN ZUIL: PLEIDOOI VOOR EEN OPEN SCHOOL

TJEU VAN DEN BERK, HERUITGAVE 1995, UITGEVERIJ DE HORSTINK, ZOETERMEER

In 1987 schrijft Tjeu van den Berk een boek over zijn visie op het onderwijsbestel: 'Zeulen met een zuil: pleidooi voor een open school'. Daarin rekent hij af met de dogmatische manier waarop confessionele scholen hun levensbeschouwing boven andere stellen. En hij rekent af met de dogmatische manier waarop in openbare scholen neutraliteit wordt gepropageerd. In persoonlijke gesprekken ondervond Van den Berk naar eigen zeggen veel steun voor zijn pleidooi voor een open school, maar voor verandering van het onderwijsbestel bleek in die jaren de tijd nog niet rijp. Van den Berk schrijft in zijn boek: *"Apartheidspolitik is fundamenteel onchristelijk. Je kiest niet eerst je eigen mensen, je eigen plekje. Daar waar je staat, ga je levensbeschouwelijk te werk, naast, met of desnoods tegen andere overtuigingen in. Het gaat niet om chirstelijke scholen, het gaat om christenen in de scholen. (...) Daarom dienen juist christenen hun eigen scholen 'open' te breken."*

LEREN VAN VERSCHILLEN

Heeft u ooit geprobeerd om aan iemand uit het buitenland uit te leggen hoe het Nederlandse onderwijssysteem in elkaar zit? Een dergelijk gesprek gaat zo: ‘Ongeveer 70 procent van de Nederlandse scholen zijn een soort privé-scholen, maar zij worden volledig betaald door de overheid. We noemen ze bijzondere scholen en dat zijn ze inderdaad. Toch klinkt het raar dat we de meeste scholen in Nederland bijzonder noemen: bijzonder in het Nederlandse onderwijs vormt in de praktijk geen uitzondering maar juist de meerderheid.’

‘Deze bijzondere scholen moeten afgezien van levensbeschouwelijke onderwerpen het officiële curriculum volgen. Maar bijzondere scholen mogen wel leerlingen selecteren. Controle van de onderwijspraktijk door de overheid wordt door deze bijzondere scholen vaak gezien als een inbreuk op de vrijheid van onderwijs. De overheid is daardoor terughoudend ten aanzien van de sociale functie van het onderwijs. Onderwijs wordt in het bijzonder onderwijs niet in de eerste plaats gezien als een zaak van de samenleving, maar van de eigen gemeenschap. Leerlingen van deze bijzondere scholen groeien op in hun eigen gemeenschap, veelal gescheiden van andere culturele en levensbeschouwelijke gemeenschappen.’

Bekomen van de schrik over deze ver doorgevoerde vorm van segregatie in het land dat toch bekend staat om zijn ‘polderen’, moet de buitenlandse vriend of collega nog meer vormen van segregatie aanhoren. Jongeren worden niet alleen gescheiden naar levensbeschouwing, maar ook naar sociale klasse. Al vroeg worden de Nederlandse leerlingen getoetst, geselecteerd

‘Het Nederlandse onderwijssysteem produceert verschillen’

en verwezen naar het vermeende niveau waarop zij kunnen functioneren. Het sociaal en cultureel kapitaal dat leerlingen van huis uit meekrijgen, heeft derhalve een grote invloed op hun toekomstperspectief. Op hun twaalfde worden jongeren verwezen naar een van de zes niveaus van voortgezet onderwijs. Ze worden op een trein gezet waarbij elke overstap moeilijk is: overstappen is vrijwel alleen mogelijk in de vorm van afstroom naar een lager niveau. Het is een race naar de top, waarbij de maatschappelijke hiërarchie zich uitkristalliseert. De buitenlandse bekende is bij het horen van al dit nieuws beduusd en mijmert: Nederland is toch het land van tolerantie, waar alles mogelijk is, waar veelvuldig wordt gepolderd, waar burgers kunnen kiezen, waar het ontspannen toeven is?

Selectie in plaats van ontplooiing

Deze schets van het Nederlands onderwijs is wellicht gesimplificeerd, maar legt de onderliggende structuren bloot. Natuurlijk zijn er veel bijzondere scholen die zo min mogelijk proberen te selecteren en openstaan voor andere levensbeschouwingen. Ook zijn er scholen voor voortgezet onderwijs die in de eerste jaren nog combinatieklassen hebben, om zo de selectie enigszins uit te stellen. Maar het patroon is duidelijk. Het Nederlandse onderwijssysteem produceert verschillen.

Kritische onderwijssociologen als Pierre Bourdieu laten zien dat het maken en legitimeren van deze selectie en verdeling een van de belangrijkste taken van het onderwijs is. De maatschappelijke voorbereiding is juist niet op de eerste plaats gericht op het betrekken van burgers bij de samenleving, maar op het toewijzen van ieders plaats in de samenleving en op de acceptatie daarvan. Dit is een heel ander onderwijsverhaal dan de ontplooiingsgedachte waarin wordt gesteld dat het onderwijs jongeren stimuleert om zichzelf te ontwikkelen, hun interesses na te streven, hun eigen mogelijkheden te realiseren. Kortom, onderwijs dat jongeren ondersteunt, dat kindgericht is. De ontplooiing wordt in de onderwijspraktijk

echter ondergeschikt gemaakt aan een voortdurende selectie: het is geen kwestie van laten zien wie je bent of wilt zijn, maar hoe jij je aanpast aan de maatschappelijke eisen.

Die maatschappelijke eisen worden niet alleen geformuleerd in termen van het arbeidsproces, maar ook van de samenleving – vaak in de betekenis van aanpassing en integratie – maar tevens met enige regelmaat in termen van actieve participatie en het samen vormgeven van de maatschappij. Het meedoen in de samenleving zonder dat de condities van het meedoen worden geproblematiseerd. Het zijn de verborgen mechanismen van het onderwijs. Deze mechanismen zijn feilloos beschreven door sociologen als Émile Durkheim en Stephen Ball. In Nederland is een kindgerichte ontplooiingsgedachte in allerlei pedagogische varianten zeer populair. Het lijkt de aanpassingsgerichte, selecterende en verdelende dimensie van onderwijs te kunnen omzeilen, maar het betekent in feite de ontkenning ervan.

Democratisch onderwijs

Is er dan geen andere mogelijkheid om het onderwijs vorm te geven? Met alle aandacht voor toetsing en selectie, excellentie, en competitie tussen scholen lijkt het of er alleen een neoliberale, marktgerichte invulling van het onderwijs mogelijk is. Toch zijn er in theorie en ook in de praktijk mogelijkheden voor een andere visie op en een andere inrichting van het onderwijs. Alleen al het nadenken over alternatieve invullingen van het onderwijs is zeer belangrijk. Het kan bijdragen aan een beter inzicht in de praktijk en geeft een ander perspectief op relevante ontwikkelingen.

In het boek 'Identiteitsontwikkeling in het openbaar onderwijs' rapporteerde ik met Ewoud de Kat over een onderzoek onder docenten, leerlingen en ouders in het openbaar onderwijs. Theoretisch plaatsten wij ons in de traditie van 'Democratic Education' zoals uitgewerkt door bijvoorbeeld John Dewey in zijn boek 'Democracy and Education', Lawrence Kohlberg en Fritz K. Oser in hun 'Just Community School', Michael W. Apple en James A. Beane in hun 'Democratic Schools', het Child Development Project en de onderwijsvisie van Paulo Freire. Als de drie essentiële elementen van democratisch onderwijs onderscheidde wij: maatschappelijke voorbereiding op een democratisch functioneren, actieve pluriformiteit en actieve participatie en engagement. Elementen die ons inziens de kern van onderwijs zijn dat wordt opgezet vanuit de samenleving, niet vanuit specifieke gemeenschap-

pen. Een kern die in het ideaal School! tot uitdrukking zal komen. Uit het empirische onderzoek bleek dat bij ouders, leerlingen en docenten uit het openbaar onderwijs veel steun was voor een dergelijke visie. Maar ook bleek dat in het huidige verdelende en selectieve onderwijssysteem deze visie niet gemakkelijk te realiseren is. Een dergelijke visie zou een grotere plaats in het denken over onderwijs en in het onderwijsbeleid moeten kunnen verwerven.

Deze democratische visie op onderwijs krijgt vaak twee vormen van kritiek. Ten eerste zou deze visie geen recht doen aan de wensen van een gemeenschap om een eigen invulling te geven aan het onderwijs. Het zou resulteren in een soort staatspedagogiek die eenheidsworsten zou opleveren. Dit is de meer ideologische en levensbeschouwelijke kritiek. De tweede vorm van kritiek is meer praktisch. Leerlingen zouden zo sterk van elkaar verschillen dat het bijna niet mogelijk is om onderwijs aan hen te geven. Met name wordt daarbij gedacht aan cognitieve verschillen, maar de echte voorstanders van bijzonder onderwijs denken daarbij ook aan culturele en levensbeschouwelijke verschillen die moeilijk bij elkaar te brengen te zijn. Laten we nader ingaan op deze twee thema's. Wij noemen ze: levensbeschouwelijke dialoog en diversiteit en leren van cognitieve en culturele verschillen.

Levensbeschouwelijke dialoog en diversiteit

Een democratische school wil functioneren als democratische gemeenschap waarin, net als in de grote wereld, verschillen zichtbaar zijn en manieren moeten worden gevonden om op een humane en democratische wijze om te gaan met deze verschillen. In plaats van het nastreven van een eenheidsworst, worden verschillen juist positief gewaardeerd. De samenleving en de school worden gezien als een dynamische ontmoeting van verschillen en een dialoog tussen verschillen. In deze ontmoeting en dialoog zijn morele waarden als democratie en sociale rechtvaardigheid leidende principes. Net als in de samenleving moet er ook in de school ruimte zijn voor de beleving van de eigen culturele en levensbeschouwelijke identiteit. Sterker nog: er moet ook ruimte zijn om de eigen levensbeschouwelijke identiteit verder te onderzoeken en te ontwikkelen. Het is ook niet voor niets dat in de humanistische beweging is gekozen voor het ondersteunen van het openbaar en algemeen toegankelijk onderwijs, waar ruimte is voor zowel een interlevensbeschouwelijke dialoog als voor levensbeschouwelijke keuzevakken als humanistisch vormingsonderwijs, maar ook godsdienstig vormingsonderwijs vanuit bijvoorbeeld een christelijk of islamitisch perspectief.

‘In plaats van het nastreven van een eenheidsworst, worden verschillen juist positief gewaardeerd’

Onderwijs zou zich altijd moeten kenmerken door dialoog, diversiteit en verbinding: een dialoog tussen verschillende perspectieven, ondersteuning van het ontwikkelen van een eigen identiteit (diversiteit, dus), maar ook het verbinden van personen, ongedacht hun identiteit. Overigens zou er, zoals mijn collega Yvonne Leeman stelt, meer moeten worden gekeken naar wat mensen verbindt in plaats van het te zeer uitvergroten van verschillen, waarbij deze verschillen ook nog verklaard worden uit culturele achtergronden.

Leren van cognitieve en culturele verschillen

In veel psychologische leertheorieën wordt gewezen op het belang van verschillen. Het ‘nieuwe’ daagt mensen uit om zich te verdiepen in onderwerpen. Fricties en verschillen van inzicht zetten mensen aan het denken. De aanwezige verschillen in het onderwijs kunnen bijdragen aan een rijkere leeromgeving. Natuurlijk moeten leerlingen en docenten met deze verschillen kunnen omgaan. Verschillen in cognitieve vermogens kunnen er soms toe leiden dat leerlingen niet voldoende worden uitgedaagd of dat leerlingen niet in staat zijn de leertaken te begrijpen en uit te voeren. Ook culturele verschillen, en we denken dan zowel aan sociale als levensbeschouwelijke verschillen, kunnen soms moeilijk te verenigen zijn. Maar het zijn wel realiteiten. Levensecht onderwijs en onderwijs dat voorbereidt op een maatschappelijk functioneren kan niet voorbijgaan aan deze verschillen. Bovendien, zoals reeds gesteld, kunnen leerlingen dan ervaren hoeveel overeenkomsten er zijn.

Verbinden in plaats van buitensluiten

Wanneer bepaalde groepen leerlingen op basis van de identiteit van de school worden buitengesloten of minder worden aangesproken, heeft dit

grote gevolgen voor hun betrokkenheid bij de samenleving. Natuurlijk treden er ook organisatorische, pedagogische en didactische knelpunten op als het onderwijs meer gericht is op verbinden dan op scheiden en verdelen. Maar uitgaande van waarden als democratie en sociale rechtvaardigheid zou ons denken, beleid en onderwijspraktijk gericht moeten zijn op verbinden. Meer dan nu het geval is.

Prof. Dr. Wiel Veugelers is hoogleraar educatie aan de Universiteit voor Humanistiek en universitair docent aan het Instituut voor de Lerarenopleiding van de Universiteit van Amsterdam.

Literatuur

- Commissie School (2008). *Pluriformiteit is een manier van leren*. Almere: Vereniging Openbaar Onderwijs
- Veugelers, W. (ed.) (2011). *Education and Humanism*. Rotterdam: SensePublishers.
- Veugelers, W. & Kat, E. De (2005). *Identiteitsontwikkeling in het openbaar onderwijs*. Apeldoorn/Antwerpen: Garant.

KLEURRIJKE WERELD

Als ik 's ochtends naar school loop, adem ik de frisse morgenlucht. De zon glinstert in het slootje. Een paar ganzen vliegen over. Hun obstinate gesnater klinkt heerlijk. Vrijen ongecompliceerd. Zo voel ik me ook. Over deze stoep heb ik al zo vaak gelopen. Hier in Den IJp, op weg naar school, waar ik als kind zo genoten heb. Van het spelen met mijn vriendjes, maar ook van de gezelligheid in de klas.

We vierden de verjaardagen van de juffen en meesters met de hele school samen. Tijdens kerst en Sinterklaas zaten we op de grond in de gemeenschapsruimte. Meester Jaap speelde op zijn elektrische gitaar en met zijn allen zongen we liedjes: 'Midden in de winter nacht', maar ook 'Wat ik het lekkerst vind van Kerstmis, dat zijn de frietjes'. Met gym speelden we honkbal op het trapveldje in de polder en tijdens het project bouwden we grote hutten in de klas. Balen met riet sleepten we mee naar binnen. In groep 7 en 8 bouwden we onze eigen mini-zeilbootjes. Tien races op het meertje maakten uit wie de kampioensbeker kreeg op de afscheidsavond. OBS De Fuik was iets bijzonders. Dat voelden we met elkaar. Kinderen, ouders en leerkrachten genoten samen.

Vandaag loop ik ook weer naar school. Nu als leerkracht. Zeven jaar ben ik nu meester in groep 7 en 8. Op de plek waar mijn vader, meester Jaap, dat ook meer dan dertig jaar was. Een meester met passie: gek op knutselen, gitaar spelen, rekenen, ontleden, verhalen vertellen, foto's ontwikkelen, samen

‘Wees wie je bent en geniet daarvan, maar heb oog voor een ander’

werken en samen leren. Nu ben ik ook meester in het basisonderwijs. En ik voel ook de passie. Voor het meester zijn. Juist op deze kleine school, waar zo veel geluk samen komt. Geluk van het samen leren, van kennis opdoen, maar vooral van samen ondernemen en beleven. En ik voel me rijk. Zo mooi is het hier, dat ik me regelmatig afvraag of mijn leerlingen hun eigen geluk wel echt kennen. Weten zij hoe uitverkoren ze zijn? Mijn leerlingen komen op hun nieuwe, glimmende fietsen naar school; worden met grote auto's gebracht, of komen met mooi weer zelfs in hun eigen bootje. Hun leven thuis en hier op school is rijk. Rijk aan kansen. Kansen die hun de vrijheid geven het leven naar eigen keuze in te richten. En ik ruik mijn eigen kans: om al dat geluk en al die rijkdom ook een ander perspectief te geven.

Vandaag begint ons schoolproject 'De Kleurrijke Wereld'. We hebben het goed voorbereid. Mijn collega Jan en ik hebben de slavernij, de Atlantische driehoekshandel, als onderwerp gekozen. Onze leerlingen van groep 5 tot en met 8 zullen, verdeeld in zes projectgroepen, kennismaken met deze zwarte bladzijde uit onze kleurrijke geschiedenis. We zullen een slavernij-tentoonstelling in het Scheepvaartmuseum in Amsterdam bezoeken. En we krijgen les van antropologe Maria Reinders-Karg, die met het programma 'Slavernij, Toen en Nu' het Nederlandse slavernijverleden op de kaart zet. Zij zal de kinderen zoet suikerriet laten proeven, als symbool van de zoete vrijheid waarin ze leven. Daarna kwassibita, een bitterkruid, om het bittere van het verhaal te symboliseren. In de projectgroepen zal gewerkt worden aan geschiedenislessen en creatieve opdrachten. We zetten onze digiborden, computers en laptops in. Materialen voor techniekopdrachten zijn besteld. We gaan galjoenen bouwen van hout, schepjes solderen, vergezichten van de kleurrijke handelskade in Willemstad op Curaçao schilderen, dure grachtenpanden knutselen en het slavernijmonument in gips namaken. Natuurlijk worden er ook bossen met riet gebracht door onze buurman, die bij Landschap Noord-Holland werkt. Want er komt een Afrikaanse hut. Ik wil

‘Ik vraag me regelmatig af of mijn leerlingen hun eigen geluk wel echt kennen’

mijn leerlingen de gegeselde rug van een Afrikaanse slaaf laten zien. Hun vertellen van de gruwelen tijdens de zeereis over de Atlantische Oceaan. Van vrijheid die werd afgepakt. In een jeugddocumentaire zullen ze de keerzijde van onze rijkdom zien. En dat juist op onze school. Waar rijkdom en vrijheid zo vanzelfsprekend aanvoelen. Natuurlijk willen we én mogen we daarvan genieten. Wel als je weet wat het waard is. Zo proberen we op onze kansrijke, monochrome school toch kennis te maken met de andere kleuren van het leven en van onze wereld. Zoals we ons ook de voorgaande maanden – al komt geen leerling in de kerk – verdiepten in de uitbreiding van het christendom gedurende de vroege Middeleeuwen en de betekenis daarvan voor onze huidige samenleving: we hebben wierook gebrand en het Onze Vader opgezegd. Dat is de rijkdom van ons onderwijs. Zo moet ‘School!’ volgens mij zijn: wees wie je bent en geniet daarvan. Maar heb oog voor een ander. Zie de verschillen en koester die evenzeer als de overeenkomsten. Het maakt je rijk.

Tim Jongewaard MEd is groepsleerkracht 7/8 op openbare basisschool
De Fuik in Den IJp.

VAREN OP MIJN MORELE KOMPAS

Toen ik begon met werken als docent maatschappijleer, probeerde ik mijn eigen politieke opvatting zo min mogelijk door te laten dringen in mijn lessen. Dat heb ik niet lang volgehouden. In mijn tweede jaar als docent waren er gemeenteraadsverkiezingen. Terwijl ik door de aula liep, riep een leerling vanaf de andere kant van de aula: 'Meeeeees, mijn ouders hebben op de PvdA gestemd!'

Tja. Met de band tussen hem en mij zat het goed. Daar was geen twijfel over mogelijk. Blijkbaar was ik niet in staat om mijn eigen opvattingen voor mezelf te houden. Terwijl ik wel dacht dat ik dat deed. De school waar ik werk, heeft geen levensbeschouwelijke visie in de traditionele vorm. Toch hebben we wel degelijk een visie op de samenleving en de rol van het onderwijs daarin. Een school is een microsamenleving, waarin leerlingen kunnen oefenen voor later. We proberen een situatie te creëren waarbij de leerlingen zo veel mogelijk leren over zichzelf en de wereld om hen heen. Dit doen ze niet alleen, maar samen met hun medeleerlingen, docenten en ouders in een leergemeenschap. Ze doen niet alleen kennis op, maar leren ook presenteren, met elkaar omgaan, samenwerken, doorzetten, keuzes maken en bedenken wat ze met hun leven willen doen.

Nu terug naar de klas. Ik ben docent. Ik neem aan de lopende band beslissingen. Ik vaar op mijn morele kompas. Dit doe ik op basis van mijn

‘Ik wil mijn leerlingen leren om kritisch te denken over zichzelf en de wereld om hen heen’

mensbeeld, mijn ervaring en kennis over onderwijs en mensen. Ik wil mijn leerlingen leren om kritisch te denken over zichzelf en de wereld om hen heen. Dit bereik ik niet door de leerlingen een hoorcollege te geven en een toets af te nemen. Dit bereik ik bijvoorbeeld door praktische opdrachten te maken die eigenlijk onmogelijk zijn. Zo laat ik ze een nieuwe strategie voor ontwikkelingssamenwerking ontwikkelen, omdat de bestaande strategieën niet goed werken. Ik begeleid de leerlingen, een aantal ontwikkelt daadwerkelijk een nieuwe methode voor ontwikkelingssamenwerking, terwijl anderen tot de conclusie komen dat we beter kunnen stoppen met ontwikkelingssamenwerking.

Kritisch denken leer ik mijn leerlingen ook door ze tijdens klassengesprekken te prikkelen en ze uit hun eigen *comfort zone* te trekken. Daarbij schroom ik niet om tegen heilige huisjes aan te schoppen, door te vragen waarom mannen beter zijn, door te stellen dat vwo'ers saai zijn en niet van het leven genieten, dat het logisch is dat Surinamers te laat in de les komen, dat religie niet meer is dan een politieke strategie en ga zo maar door. Ik wil graag dat de leerlingen aan het denken worden gezet. Dit betekent trouwens niet dat ik niet respectvol ben naar andere culturen of geloofsovertuigingen: zeker niet. Sterker nog: ik word pas echt fel als leerlingen in hun vooroordelen blijven hangen of anderen pesten op basis van etniciteit of sociale achtergrond. Daarom organiseer ik met kerst sinds een aantal jaar een gelovenweek. Tijdens die drie dagen maken we kennis met de belangrijkste godsdiensten. Op één dag gaan we langs een moskee, een synagoge, een katholieke kerk, een gereformeerde kerk en een boeddhistische tempel. Het belangrijkste dat de leerlingen dan leren, is dat de overeenkomsten zoveel groter zijn dan de verschillen.

*‘Het belangrijkste is dat ze leren
dat de overeenkomsten zoveel groter
zijn dan de verschillen’*

Mijn school is een redelijke afspiegeling van de samenstelling van een grootstedelijke bevolking. Leerlingen moeten zich dankzij of ondanks hun achtergrond kunnen ontwikkelen tot wat ze willen worden en als docent probeer ik hen daar zo goed mogelijk bij te helpen. Inmiddels ben ik totaal niet meer neutraal. De leerlingen weten wat mijn politieke voorkeur is, hoe ik denk over religie en waarom ik vind dat ze maatschappelijk actief moeten zijn. Daarnaast neem ik graag standpunten in om ze in de war te brengen, om ze te prikkelen. Of ze kritische burgers worden? Ik denk het wel. Ik probeer ze daarin in ieder geval te stimuleren en zo het verschil te maken.

Drs. Bas Huijbers is docent maatschappijleer op het IJburg College in Amsterdam.

LEVENSKUNST OP SCHOOL!

‘Nu gaat het er in een open school niet om dat men zijn standpunt uiteenzet en daarmee uit (jij je mening en ik de mijne) maar dat men zijn standpunt verdiept in dialoog en in confrontatie met de andere opvattingen. Er zit namelijk één algemene wortel in alle levensbeschouwingen: het leven zelf! (....) Zijn er andere plaatsen nodig waar men steeds het unieke van zijn levensbeschouwing beklemtoont, in een open school dient men juist de algemene wortel te beklemtonen. (....) Juist door geconfronteerd te worden met de alledaagse werkelijkheid, wordt men geconfronteerd met zichzelf en met anderen.’ (Van den Berk, 1987, p. 65/66).

In dit citaat van Tjeu van den Berk wordt het gemeenschappelijke karakter van levensbeschouwingen benadrukt. Op een voor hem wenselijke ‘open school’ staat de alledaagse werkelijkheid van het leven zelf centraal. Dit karakter staat centraal in mijn pleidooi voor een vormingsgebied op de basisschool dat de verschillende schooldenominaties overstijgt. In deze bijdrage wordt dit ‘levenskunst’ genoemd. Hierin worden verschillende ‘waardengeladen’ ontwikkelingsgebieden geïntegreerd. In dit hoofdstuk zullen redenen, uitgangspunten en invullingen van dit vormingsgebied worden behandeld.

Motivaties voor een geïntegreerd vormingsgebied

De ontwikkeling van 'levenskunst' biedt een antwoord op een geïntegreerd vormingsgebied in de denominatie-overstijgende school (School!). School! ziet zich voor de uitdaging gesteld met het levensbeschouwelijk onderwijs recht te doen én ruimte te geven aan de diverse levensbeschouwelijke, en in toenemende mate ontkerkelijkte identiteiten van leerlingen en leerkrachten. Met 'levenskunst' reik ik mogelijkheden aan School! aan om actief aandacht te besteden aan uiteenlopende levensbeschouwelijke, godsdienstige en maatschappelijke waarden. Ook geef ik het onderwijs suggesties om de verplichting dan wel de uitdaging op zich te nemen om de – in kerndoe-len vastgelegde – vormingsgebieden van actief burgerschap, geestelijke stromingen en sociaal-emotionele vorming te vertalen in het volle rooster van alledag. In deze suggesties verbind ik deze vormingsgebieden met de levensbeschouwelijke vorming, waardoor er een geïntegreerd onderwijs-aanbod ontstaat dat gericht is op de brede identiteitsvorming van leerlingen.

Uitgangspunten

'Levenskunst' kent drie uitgangspunten. In de eerste plaats staat de identiteitsvorming van de leerling centraal. Daarbij gaat het niet voornamelijk om toetsbare vormingsprocessen en kennis, zoals die van levensbeschouwelijke tradities of maatschappelijke verschijnselen. Bij de vorming van identiteit wordt meer van de leerling en de leerkracht gevraagd dan cognitieve vermogens en kennis: hij wordt in zijn gehele persoonlijke bestaan en met meerdere vaardigheden en eigenschappen betrokken (Westerman, 2006; Zondervan, 2012).

Ten tweede worden in 'levenskunst' verschillende vormingsgebieden geïntegreerd. Hierbij kan worden gedacht aan geestelijke stromingen, actief burgerschap, ethiek, filosoferen, sociaal-emotionele vorming, seksuele diversiteit, yoga, vredeseducatie en levensbeschouwelijke vorming. Dergelijke vormingsgebieden zijn van belang of zelfs verplicht voor elke school, ongeacht de denominatie. Met deze integratie ontstaat één vormingsgebied waarin genoemde aandachtsgebieden wel te duiden, maar niet afzonderlijk van elkaar te onderscheiden zijn. Dit nieuwe vormingsgebied valt niet samen met een van voornoemde gebieden, zoals op sommige scholen nog wel eens de praktijk kan zijn. Maar dit betekent ook dat een – door sommige scholen – afzonderlijk te beschouwen vormingsgebied als levensbeschouwelijke of godsdienstige vorming in de overkoepelende 'levenskunst' niet meer bepalend is voor één specifieke denominatie.

‘Het kind met zijn gedachten, beelden, overtuigingen, twijfels en ervaringen staat centraal’

Dit vormingsgebied is gericht op alle leerlingen en daarom niet voor een bepaalde groep leerlingen van één denominatie of binnen een school, zoals dit veelal de praktijk is in het huidige openbaar onderwijs bij godsdienstig en humanistisch vormingsonderwijs (G/HVO) en op sommige samenwerkingscholen. Ik probeer zo aan te sluiten op de visie van onder anderen Miedema op dit vormingsgebied, dat hierin ‘levensbeschouwelijke burgerschapsvorming’ wordt genoemd (Miedema, Bertram-Troost & Veugelers, 2013). Ook zien we overeenkomsten met het vormingsgebied ‘Levensbeschouwing, Ethiek en Filosofie’ (LEF) zoals dat door Loobuyck en Franken (2013) voor Vlaanderen wordt bepleit. Beide perspectieven tonen een geïntegreerd vormingsgebied.

In de derde plaats is er in dit vormingsgebied geen exclusieve waarde van of voorkeur voor één enkele bron of traditie en is dan ook geen antwoord of visie van de leerkracht bepalend voor het proces van identiteitsontwikkeling van de leerling. De leerkracht en de school hebben met dit onderwijs geen zedende of inwijdende motieven. Integendeel: ‘Als het gaat over levensbeschouwing, dan is het individu met zijn of haar verhaal of levensbeschouwelijke biografie het belangrijkste oriëntatiepunt.’ (Bakker, 2006, p. 171/172). Het kind met zijn gedachten, beelden, overtuigingen, twijfels en ervaringen staat centraal. Voor de leerkracht is hierdoor ook geen verbondenheid met een specifieke traditie vereist. Een School! kan er zo voor kiezen om geen G/HVO aan te bieden vanuit de overtuiging dat op School! geen enkele traditie bepalend is. School! kiest voor ‘levenskunst’ zonder die vrijwillige mogelijkheid tot G/HVO. Dit is dan vanuit de overtuiging dat er ‘andere plaatsen nodig zijn waar men steeds het unieke van zijn levensbeschouwing beklemtoont’ (Van den Berk, 1987, p. 65/66) en dat het inwijden in een traditie niet tot de taken van een school behoort.

Doel

‘In plaats van jeugdigen in te wijden in morele en culturele tradities is de hedendaagse opvoeding te typeren als ‘gedragsmanagement’. Het gaat daarbij vooral om het leren omgaan met emoties en om het verwerven van sociale vaardigheden en andere *life skills* (De Wolff, 2011, p. 12). Voorbij aan dit ‘gedragsmanagement’ schetst De Wolff (2011) vormingsonderwijs dat oriëntatie biedt, jonge mensen in staat stelt ‘zich te binden aan iets dat henzelf en het eigen leven overstijgt’ (De Wolff, 2011, p. 13) en betekenis verleent.

We kunnen tegen deze achtergrond het doel van ‘levenskunst’ kort samenvatten: de leerling leert zichzelf kennen en een ander begrijpen. Er worden verbindingen gelegd tussen de existentiële waarden en levensbeschouwelijke biografieën van leerlingen en leerkrachten onderling en levensbeschouwelijke overtuigingen uit verschillende oude en nieuwe tradities en levensbeschouwelijke en maatschappelijke bronnen. Parlevliet en anderen spreken hierbij van ‘een hermeneutisch-communicatieve benadering’ (Parlevliet, Van den Berg & Zondervan, 2013, p. 100; Zondervan, 2012). Hierbij is ‘levenskunst’ een samenspel van vier elementen:

In deze hermeneutisch-communicatieve benadering beoogt ‘levenskunst’ vier verschillende vaardigheden of eigenschappen van leerlingen te stimuleren. Het zijn vormingsdoelen waarmee tevens een brug kan worden

geslagen naar andere vormingsgebieden, zoals kunstzinnige vorming en natuuronderwijs:

1. **Verwondering** – de leerling ontwikkelt een besef dat dat wat het leven te bieden heeft, niet vanzelfsprekend is. In het onderwijs worden beelden en inzichten, bijvoorbeeld in kunst en natuur, getoond en besproken die nieuw, verrassend en soms vreemd zijn en tot nieuwe gedachten kunnen leiden. Het is hierbij de taak van de leerkracht om ‘leerlingen bij een levensbeschouwelijk onderwerp zelf op zoek te laten gaan, eigen associaties te laten maken en zelf te laten benoemen wat een verhaal voor hen kan betekenen.’ (Parlevliet, Van den Berg & Zondervan, 2013, p. 115).
2. **Verbeelding** – leerlingen oefenen zich in de verbeelding die als kracht wordt gezien waarmee leven en wereld zin en betekenis kunnen krijgen. Verbeeldingskracht wordt gestimuleerd door creativiteit, zelfexpressie en verhalen.
3. **Verbinding** – leerlingen ontdekken verbanden en relaties tussen zichzelf en anderen, tussen mens en dier, tussen zichzelf en de omringende wereld en tussen zichzelf en de wereld die zintuigen overstijgt. Leerlingen leren zich daarnaast ook te verbinden met hun eigen overtuigingen en uitgangspunten, met hun talenten en beperkingen.
4. **Vertrouwen** – leerlingen ontwikkelen vertrouwen in zichzelf en in de ander.

Verhalen, symbolen en rituelen

‘Levenskunst’ krijgt in de praktijk vorm in drie inhouden: verhalen, symbolen en rituelen. Leerlingen worden in aanraking gebracht met ‘waardengeladen’ verhalen als herkenbare en verbeeldingsrijke verhalen en zij oefenen in het betekenis geven aan symbolen, in taal en andere expressievormen. Daarnaast nemen zij deel aan rituelen die belangrijke momenten in het leven of op de dag en grote feesten markeren.

Het is van belang te onderstrepen dat leerlingen deze verhalen, symbolen en rituelen niet per definitie zelfstandig op het spoor komen. Het is de taak van de leerkracht bij ‘levenskunst’ leeromgevingen te creëren die volop inzetten op bovengenoemde vormingsdoelen: ‘Een leerling kan zich alleen vormen, wanneer hij iets aangereikt krijgt.’ (De Wolff, 2011, p. 16). Hiermee wil ik met ‘levenskunst’ verder gaan dan het veel voorkomende voorbeeld van het kringgesprek waarin elke leerling zijn mening mag geven over een bepaald

onderwerp. Daarentegen bereidt de leerkracht zijn inhouden zorgvuldig voor en weet hij welke stappen er in de activiteit door de leerlingen en door hem ondernomen kunnen en moeten worden. Met het aanreiken van verhalen, symbolen en rituelen wordt binnen de persoonsvorming ook aandacht besteed aan de levensbeschouwelijke geletterdheid van de leerlingen: kennis van en begrip voor de achtergronden van deze verhalen, symbolen en rituelen. Alleen door deze kennis en dit begrip zal de overgang naar eigen waarden recht doen aan de bronnen.

Door kennismaking met verhalen, symbolen en rituelen staan leerlingen met 'levenskunst' stil bij een grote diversiteit aan inhoudelijke thema's. In deze thema's herkennen we inhouden die passen bij oorspronkelijke vormingsgebieden als geestelijke stromingen, actief burgerschap, sociaal-emotionele vorming en levensbeschouwelijke vorming. We noemen zes thema's. Leerlingen en leerkracht besteden aandacht aan:

1. Het kind met zijn persoonlijke visies, vragen, twijfels, dromen en ervaringen: ik en mezelf;
2. Het leven dat wordt gekenmerkt door grenservaringen (levenservaringen van verandering en overgang, momenten en periodes van afscheid en nieuw begin): ik en mijn leven;
3. De ander die een relatie met jou heeft en jou iets te vertellen heeft: ik en de ander;
4. De wereld waarin verschillen en problemen mensen uitdagen: ik en de wereld;
5. De tijd die uitnodigt tot het verkennen van vroeger en later: ik en de tijd;
6. Dat wat overstijgt wat je zintuigen kunnen waarnemen: ik en het onalledaagse.

Rol van de leerkracht

Naast de open en inclusieve houding en het (didactische en inhoudelijke) vermogen om een stimulerende leeromgeving te creëren, is een derde eigenschap van de leerkracht van groot belang voor 'levenskunst': hij beheerst de kunst van het vragen stellen. 'Vragen laten ruimte voor verwondering en twijfel.' (Parlevliet, Van den Berg & Zondervan, 2013, p. 116). Het ontwikkelen van deze kunst is misschien wel de grootste uitdaging voor de leerkracht: juist hierin komen (de relevantie van) persoonlijke overtuigingen, inhoudelijke kennis, kennis van de achtergronden van de leerlingen en didactische vaardigheden

samen. Het is tijd om hier werk van te maken. Het is aan de leerkrachten, methodemakers, opleidingen, schoolleiders en (landelijke) besturen om met elkaar van gedachten te wisselen over de uitdagingen van de basisscholen en hun groepen en de mogelijkheden van 'levenskunst'. Hopelijk kan er uit die algemene wortel in alle levensbeschouwingen een prachtige plant groeien.

Drs. Erik Renkema (1972) is als promovendus-onderzoeker verbonden aan de Christelijke Hogeschool Windesheim te Zwolle en de Protestantse Theologische Universiteit te Amsterdam/Groningen. Hij onderzoekt de levensbeschouwelijke identiteit en het levensbeschouwelijk onderwijs van samenwerkingsscholen voor basisonderwijs. Daarnaast is hij docent Levensbeschouwelijke vorming aan de Lerarenopleiding Basisonderwijs van Windesheim.

Literatuur

- Bakker, C., Van encyclopedie naar authentiek gesprek. In Miedema, S. (red.). *Religie in het onderwijs. Zekerheden en onzekerheden van levensbeschouwelijke vorming* (pp. 167-192). Zoetermeer: Meinema.
- Berk, van den, M.F.M., (1987). *Zeulen met een zuil. Pleidooi voor een open school*. Amersfoort: Academische Uitgeverij.
- De Wolff, de, A. (2011). Religie als bron van vorming. Over de vormende waarde van levensbeschouwelijk onderwijs. *Narthex*, 11, nr. 1, 11-16.
- Franken, L. & Loobuyck, P. (2013). The Future of Religious Education on the Flemish School Curriculum: A Plea for Integrative Religious Education for All. *Religious education*, 108, nr. 5, 482-498.
- Parlevliet, L.J., Van den Berg, B. & Zondervan, T. (2013). *Het kind en de grote verhalen. Levensbeschouwelijk leren in het basisonderwijs*. Amersfoort: Kwintessens.
- Miedema, S., Bertram-Troost, G. & Veugelers, W. (2013). Onderwijs, levensbeschouwing en het publieke domein. Inleiding op het themanummer. In Miedema, S., Bertram-Troost, G. & Veugelers, W. (red.). *Pedagogiek. Wetenschappelijk forum voor opvoeding, onderwijs en vorming. Themanummer: Onderwijs, levensbeschouwing en het publieke domein* (pp. 73-89). Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- VOS/ABB (2014). *Levensbeschouwing juist in het openbaar onderwijs*. Geraadpleegd op 20 januari 2014 op www.vosabb.nl/wp-content/uploads/2013/01/Levensbeschouwing-juist-in-openbaar-onderwijs.pdf.
- Westerman, W., Burgerschapskunde inclusief intercultureel onderwijs en levensbeschouwelijk onderwijs. In Miedema, S. (red.). *Religie in het onderwijs. Zekerheden en onzekerheden van levensbeschouwelijke vorming* (pp. 113-127). Zoetermeer: Meinema.
- Zondervan, T. (2012). Leren voor het leven. Naar nieuwe vormen van levensbeschouwelijk onderwijs op de basisschool. In Mulder, A. & Snoek, H. *Werken met diepgang. Levensbeschouwelijke communicatie in de praktijk van onderwijs, zorg en kerk* (pp. 49-78). Zoetermeer: Meinema.

DENOMINATIES NIET ONTKENNEN!

Stichting Aves bestaat sinds 2010 en herbergt scholen met vier identiteiten: katholieke, protestants-christelijke, oecumenische en samenwerkingsscholen. Hoewel er sprake is van verregaande samenwerking, wordt de oorspronkelijke identiteit van de scholen gekoesterd. Leo Breukel, voorzitter van het college van bestuur, krijgt de indruk dat het concept 'School!' de denominaties juist ontkent. Een verkeerde keuze, wat hem betreft. Hij plaatst een aantal kanttekeningen bij dit concept en roept op tot fundamentele keuzes. 'Anders is 'School!' niet meer dan een nieuw etiket op het huidige openbaar onderwijs.'

De Noordoostpolder heeft al sinds de jaren 70 te maken met een afnemend aantal leerlingen. Waar in het verleden elk dorp een katholieke, protestants-christelijke en openbare basisschool had, kwam het identiteitsgebonden onderwijs door de krimp onder druk te staan. Te kleine scholen moesten noodgedwongen de deuren sluiten. Ouders en kinderen konden niet meer in alle dorpen als vanzelf een school kiezen die het beste bij hen paste. Een ongewenste situatie, vonden betrokkenen. De oplossing werd gevonden in een fusie tussen de katholieke Stichting Christophorus en Stichting Openbaar Basisonderwijs Noordoostpolder, begin 2010. Vanaf dat moment was de Stichting Aves een feit.

Stichting Aves herbergt vier identiteiten: katholieke, openbare, oecumenische en (informele) samenwerkingsscholen. De stichting heeft tot doel om de verscheidenheid in identiteitsgebonden onderwijs te waarborgen. In de statuten zijn zelfs garanties vastgelegd voor het bewaken van deze identiteiten. Op stichtingsniveau zijn kaders beschreven, waarbinnen de

afzonderlijke scholen zelf hun identiteit kunnen beschrijven en vormgeven. Ze worden daarbij ondersteund door een identiteitsbegeleider.

Behoeftte aan spiritualiteit

‘Waar Aves zich inzet om de oorspronkelijke identiteit van onze scholen te waarborgen, lijkt het concept ‘School!’ de denominaties juist te ontkennen’, zegt Leo Breukel, voorzitter van het college van bestuur. ‘Binnen het concept ‘School!’ spelen de denominaties geen rol meer. Dat bevreemdt mij, want er zijn immers nog steeds zuilen in Nederland. De traditionele zuilen vervagen weliswaar en mensen worden minder kerkelijk, maar zij hebben wel behoefte aan spiritualiteit en levensbeschouwing. In toenemende mate wordt van scholen verwacht dat zij een rol spelen in de levenbeschouwelijke en godsdienstige opvoeding van kinderen. Niet voor niets is het vak ‘geestelijke stromingen’ ingevoerd.’

Breukel vindt ‘geestelijke stromingen’ echter een vrij klinisch vak, dat vooral bedoeld is om waarde vrij voorlichting te geven over diverse levensbeschouwelijke stromingen en religies. Wat hem betreft volstaat dat vak niet, al was het maar omdat het alleen in groep 7 en 8 wordt gegeven. ‘Veel ouders en kinderen hebben behoefte aan een meer spirituele, levensbeschouwelijke vorming en zingeving. Daar moet in alle groepen aandacht voor zijn, door de hele week heen.’

G/HVO loslaten

‘Ik krijg de indruk dat het concept ‘School!’ het godsdienstig en humanistisch vormingsonderwijs in stand wil houden. Aves is er een groot voorstander van dit juist los te laten. Stop ermee om kinderen in aparte groepjes godsdienstig en humanistisch vormingsonderwijs te geven, terwijl de kinderen die daar niet aan deelnemen bij de leerkracht achterblijven. Zo accentueer je de verschillen in plaats van de overeenkomsten’, legt Breukel uit. Hij stelt vast dat GVO en HVO dikwijls onvoldoende kaliber hebben en dat de school er geen enkele zeggenschap over heeft. ‘Dat is raar. Laat het team samen met de ouders zoeken naar alternatieven. Wij streven ernaar dat op al onze scholen levensbeschouwing een structurele plek in de dagopening krijgt. De kinderen besteden samen met hun eigen leerkracht aandacht aan een bijbel- of spiegelverhaal. Om de identiteit van de school goed uit te kunnen dragen, vinden we dat alle leerkrachten in het bezit moeten zijn van een identiteitsdiploma, passend bij de identiteit van de school waarop ze lesgeven. Dus ook het Diploma openbaar onderwijs voor de openbare en samenwerkingsscholen.’

Denominatievrije school

Breukel sluit overigens niet uit dat een ‘School!’ die boven de denominaties uitstijgt in sommige omstandigheden wél geschikt is. ‘Als je de laatste school in een dorp bent, dan zitten daar kinderen met bijvoorbeeld een katholieke, protestants-christelijke, islamitische en atheïstische achtergrond. In die gevallen zou de denominatievrije ‘School!’ wellicht een goede mogelijkheid zijn, maar dan moet die school zich wel onderscheiden van het openbaar onderwijs zoals we dat nu kennen. De school in kwestie zou juist aandacht moeten besteden aan de achtergrond van de kinderen. Dat moet je niet wegstoppen in het vak GVO of HVO, dan sla je de plank echt mis. Als je dat doet, heb je gewoon een nieuw etiketje op het begrip openbare school geplakt. Het concept ‘School!’ kan alleen werken als het iets fundamenteels anders is. Het concept moet zich sterker afzetten tegen het huidige openbaar onderwijs. Anders is het geen nieuw concept.’

Regelgeving en rechtsvorm

Ook qua stichtings- en opheffingsnorm zou ‘School!’ volgens Breukel een principeel andere weg moeten inslaan dan het openbaar onderwijs. Hij zegt hierover: ‘VOS/ABB en Vereniging Openbaar Onderwijs pleiten ervoor dat voor ‘School!’ andere regels gelden dan voor het bijzonder onderwijs ten aanzien van stichten en opheffen. Ofwel: ze willen een lagere stichtings- en opheffingsnorm. Dan heb je dus exact hetzelfde als bij een openbare school, dan sla je niet fundamenteel een andere richting in. Als je kiest voor een nieuw concept, is bezinning op dit punt nodig en moet je mijns inziens zwaardere keuzes durven maken.’

Dat geldt wat hem betreft ook voor de bestuursvorm. ‘Een openbare school is een publiekrechtelijke instelling en schurkt daardoor dicht tegen de politiek aan – de gemeenteraad heeft veel invloed op het openbaar onderwijs. Het zou goed zijn als het concept ‘School!’ de beschermende mantel van het openbaar bestuur loslaat en kiest voor een privaatrechtelijke vorm, net als het bijzonder onderwijs.’

AVES IN CIJFERS

– 3000 leerlingen	– 9 katholieke scholen
– 13 woonplaatsen	– 4 samenwerkingsscholen
– 350 personeelsleden	– 2 oecumenische scholen
– 10 openbare scholen	– 1 asielzoekersschool

Geen neutrale scholen

Aves heeft op dit moment in vier dorpen een samenwerkingsschool. Deze scholen zijn het directe gevolg van een afname van het aantal leerlingen. Breukel vermoedt dat deze samenwerkingsscholen wellicht het beste aansluiten bij 'School!'. 'De belangstelling onder ouders voor dit soort samenwerkingsscholen is groot. Er zijn inmiddels nog drie dorpen waar ouders een dergelijke school willen, ook al is er qua leerlingaantallen geen noodzaak om hiervoor te kiezen. Ik ben ervan overtuigd dat ouders hier niet voor zouden pleiten als de samenwerkingsscholen 'neutraal' zouden worden. Juist het feit dat er respect en ruimte is voor de oorspronkelijke identiteit van de scholen, zorgt ervoor dat zij open staan voor vergaande samenwerking en weinig last lijken te hebben van koudwatervrees', besluit Breukel.

*Monique den Dekker – directeur
samenwerkingsschool de Klipper in Luttelgeest*

'Polder is verzuiling voorbij'

'Samen leren en samen leven. Voor mij is dat de kern van het onderwijs op een samenwerkingsschool als de onze. Ik maak me er dan ook sterk voor dat kinderen met verschillende levensbeschouwingen alle ruimte krijgen om van elkaars geloof of overtuiging te leren. We proberen onze kinderen mee te geven dat dé waarheid niet bestaat. Dat komt terug in ons levensbeschouwelijk onderwijs, dat nu door twee GVO- en HVO-docenten wordt gegeven. Kinderen kunnen zelf aangeven welke les ze willen volgen, uiteraard met toestemming van hun ouders. Het komt regelmatig voor dat katholieke kinderen aanschuiven bij de wekelijkse les van de openbare leerkracht, en andersom. Dat mag wat mij betreft nog verder doorgetrokken worden. Zo heb ik gevraagd of beide leerkrachten eens per jaar een gezamenlijk project willen doen voor alle kinderen. Dat is al een stapje op weg naar de ideale vorm: dat leerkrachten in hun eigen groep levensbeschouwelijk onderwijs

geven aan alle kinderen tegelijk. In gesprekken met ouders kom ik erachter dat dat ook hun wens is. Een moeder verwoordde het treffend: ‘De verzui-ling in de polder is wel voorbij!’

*Jurriën Meijer – leerkracht openbare basisschool
Roderik van Voorst in Emmeloord*

‘Aves geeft zelf het goede voorbeeld’

‘De Roderik van Voorst is een openbare school waar iedereen welkom is, van welk geloof dan ook. Ouders kunnen hun kinderen het levensbeschouwelijke onderwijs meegeven waar ze zich het beste bij thuis voelen. Eens per week kunnen kinderen naar een les GVO of HVO. Als ze daar niet voor kiezen, krijgen ze van mij les in hun eigen groep. Daar komt dan een maatschap-pelijk thema aan bod dat raakvlakken heeft met wat er tijdens GVO en HVO wordt onderwezen. Op die manier zoeken we de verbinding. Dat doen we ook tijdens een jaarlijks project met de drie groepen samen. Dit jaar staan ‘rituelen’ centraal en iedere groep benadert dat op zijn eigen manier. Het leuke aan het project is dat je ervaringen kunt uitwisselen en aan elkaar kunt laten zien wat je tijdens je eigen lessen hebt geleerd. Eigenlijk bewijst zo’n gezamenlijk project dat je levensbeschouwelijk onderwijs ook best in je eigen klas kunt geven. Nu ben ik een aantal kinderen eens per week een uur kwijt. Ik zou de groep liever bij elkaar houden. Samen is beter. Kijk naar Aves zelf: een openbare en een katholieke stichting die samengaan. Een beter voorbeeld kun je niet geven toch?’

*Lieke Geschiere – leerling groep 8 op
oecumenische basisschool De Ark in Espel*

‘Leuk om samen les te krijgen over godsdiensten’

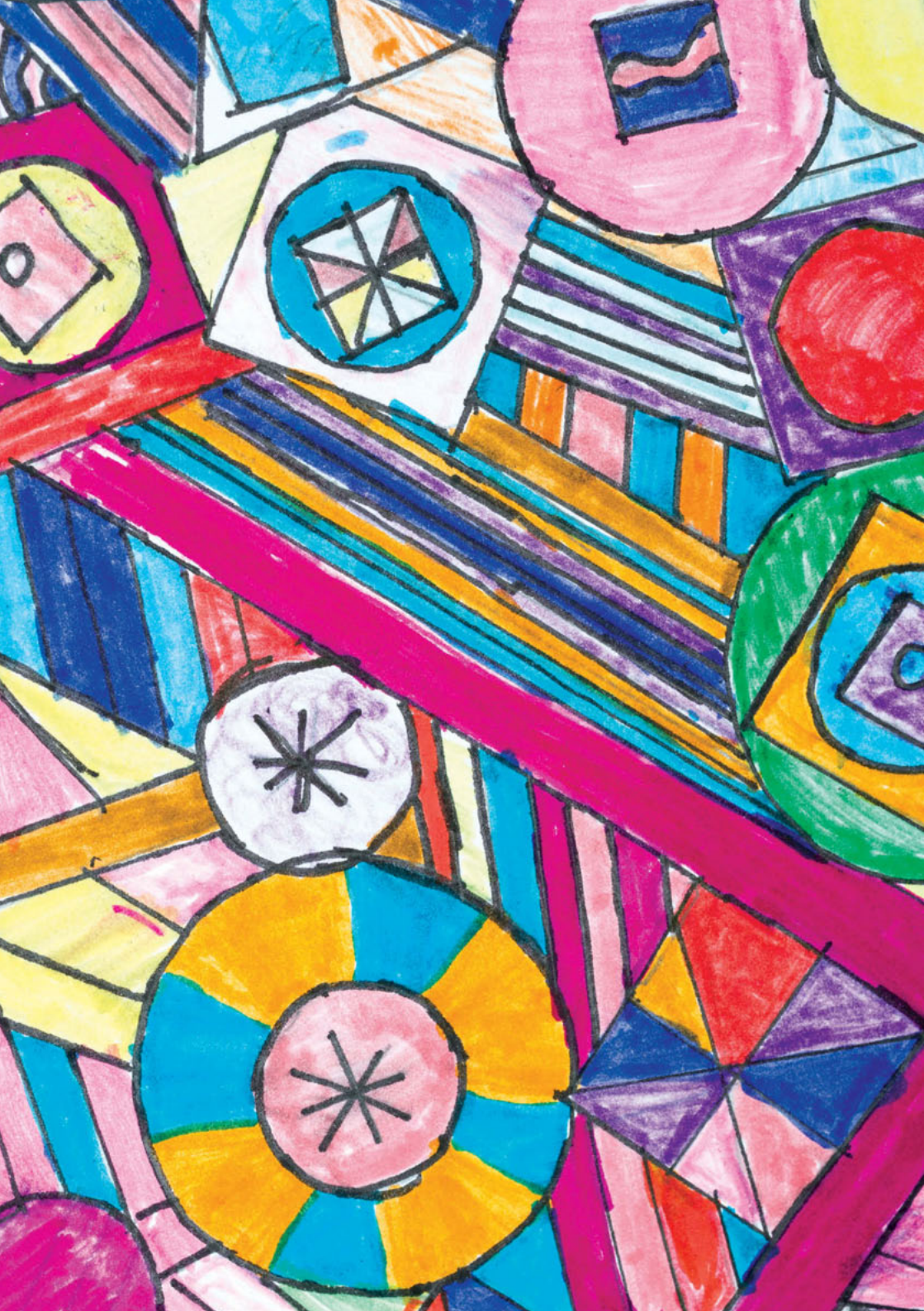
‘Ik vind De Ark een heel leuke school. Het is een oecumenische school en dat betekent dat er kinderen met verschillende geloven bij elkaar in de klas zitten. Wij leren tijdens onze lessen over alle wereldgodsdiensten. De dag begint vaak met een bijbelverhaal of een ander verhaal over het leven en we eindigen de dag met een gebed. Maar dat is dan geen christelijk gebed, maar iets waar iedereen aan kan meedoen. Ik ben protestants en ik geloof in God, maar natuurlijk weet ik het niet zeker. Daarom vind ik het goed dat we op school ook leren wat andere kinderen geloven. Dat dat niet raar is, maar juist interessant!’

‘Vrij om twijfels te uiten’

‘Wij kozen zeven jaar geleden bewust voor de katholieke St. Josephschool in Emmeloord. Niet omdat wij katholiek zijn, maar omdat wij onze kinderen graag katholieke waarden wilden meegeven, zoals respect voor elkaar hebben en ieder in zijn eigenheid laten. Dat dat op deze school geen loze kreten zijn, ontdekten we toen onze oudste liever niet meer wilde bidden op school. Onze Mick vond bidden raar. Op een gegeven moment kwam hij ook thuis met de twijfel: ‘Mam, ik denk dat ik niet geloof.’ De school en de leerkrachten gingen daar heel goed mee om. Er werd afgesproken dat hij niet meer hoefde te bidden, maar dat hij wel stil moest zijn tijdens het bidden uit respect voor zijn klasgenootjes. Dat begreep hij heel goed en hij houdt zich daar ook aan. Het is fijn te ervaren dat je kinderen op deze school de vrijheid hebben om twijfels te hebben en die te uiten. Juist dát past ook heel goed bij de identiteit van de St. Josephschool.’

Leo Breukel is voorzitter van het college van bestuur bij Aves, stichting voor primair onderwijs in de Noordoostpolder.

ZICHT HOUDEN OP KWALITEIT

‘Te vaak wordt met pleisters en plakband gewerkt, terwijl er veel fundamenteeler moet worden nagedacht.’ Tweede Kamerlid Paul van Meenen heeft waardering voor het concept School!. ‘We zijn er nog niet, maar het is goed om voor ogen te houden waar je naar toe wil.’

Ook al vindt Van Meenen een discussie over het onderwijsbestel beslist zinvol, prioriteit heeft het volgens hem niet. ‘Voordat ik in de Tweede Kamer kwam, heb ik altijd in het onderwijs gewerkt. Eerst in het mbo, later in het hbo en voortgezet onderwijs. Met name als bestuurder heb ik veel te maken gekregen met denominaties, omdat onze scholen verschillende grondslagen kenden. Maar zelf heb ik dat nooit als een van de grootste problemen van het Nederlandse onderwijs ervaren.’ Toch vindt Van Meenen de een discussie gerechtvaardigd. ‘Hier en daar geeft het wel problemen. Daar waar strengere gereformeerde scholen een aannamebeleid voeren dat beperkend is, verzet ik me daartegen. Want ik vind dat er een algemene acceptatieplicht moet zijn. Als ouders en leerlingen de grondslag van de school respecteren, is dat voor mij genoeg om toelaatbaar te zijn.’

Keuzevrijheid

In de Haagse regio waar Van Meenen bestuurder was, speelde denominatie volgens hem nog nauwelijks een rol. ‘De bijzondere scholen zijn in feite net

‘Als je het onderwijs opnieuw zou uitvinden, behield ik het duale onderwijsbestel niet’

zo toegankelijk als het openbaar onderwijs. Er zijn ook christelijke of katholieke scholen die bijvoorbeeld veel islamitische kinderen hebben. Zolang er grondslagen zijn, vind ik dat je die wel zichtbaar moet maken. Anders heeft het echt geen enkele betekenis meer, behalve dat er in de wet staat dat er denominaties mogen zijn. Dat telt dan eigenlijk alleen nog vooral bij het stichten van scholen. Staatssecretaris Sander Dekker wil het palet aan richtingen overigens enorm verruimen. Daar steun ik hem in.’

De keuzevrijheid waar Van Meenen op doelt, is al groot: openbaar, protestants-christelijk, islamitisch, katholiek, joods, reformatorisch of montessori, dalton, jenaplan, freinet en dan is het lijstje nog niet compleet. Toch vindt de staatssecretaris dat het voor ouders en bestuurders makkelijker moet worden om een nieuwe school te beginnen op basis van pedagogisch inzicht of een relatief nieuwe levensbeschouwelijke overtuiging. Zo’n nieuwe school krijgt echter altijd een grondslag binnen het duale onderwijsbestel mee: bijzonder of openbaar. Het ideaal School! probeert juist af te rekenen met die grondslag.

Critici die menen dat nog meer keuzemogelijkheden het risico op meer sociale stratificatie (scheiding op basis van bijvoorbeeld inkomen) vergroot, kunnen niet op bijval van Van Meenen rekenen. ‘Zolang je zicht houdt op de kwaliteit, zie ik het risico niet. Soms lijkt het beeld te bestaan dat openbaar onderwijs vooral voor lagergestelden is. Maar dat beeld wisselt nogal, weet ik uit ervaring. In Leiden zijn er openbare scholen met uitsluitend kinderen van hoogopgeleide ouders.’

Kwaliteit

Over de kwaliteit van het onderwijs wil Van Meenen nog wel wat kwijt. Want er wordt volgens hem op een verkeerde manier naar gekeken. ‘Kwaliteit is wat mij betreft wat een school weet toe te voegen aan een kind: wat het

bereikt met een kind, ook met inachtneming van de omstandigheden en uitgangspositie van dat kind. Dus ook met een veel bredere opvatting van talent. In Nederland ga je naar een beroepsopleiding als je niet goed bent in taal en rekenen. Dat is het criterium. Er is dus geen actieve zoektocht naar de talenten van een kind. Het is dus te smal gedefinieerd. Ik had zelf als bestuurder geregeld ruzie met de inspectie. Dat ging over een aantal vmbo-scholen dat kinderen wél kansen gaf. Die kinderen mochten er langer over doen: ze haalden geen hoge cijfers, maar ze konden die voldoende wel doorzetten in het mbo. In het huidige systeem ben je dan genadeloos aan de beurt. Daar verzet ik me tegen.'

Identiteit

'Als je het onderwijs opnieuw zou kunnen uitvinden, behield ik het duale onderwijsbestel niet. Waar het bestel nu de kansen van kinderen in de weg zit, moeten we maatregelen nemen. De ruimte voor samenwerkings-scholen moet daarom groter worden. Veel scholen denken nog te weinig in de breedte en geven te weinig ruimte aan alle levensovertuigingen. Bij strengere scholen vindt zelfs een versmalling plaats, wat volgens mij niet in overeenstemming is met de kerndoelen. In een samenleving waarin verschillende geloofsrichtingen een rol spelen, moet je leren respect voor elkaar te hebben. Die waarde kan op veel scholen nog wel worden verbeterd.' Van Meenen vindt dat juist samenwerking tussen scholen geboden is, want concurrentiestrijd levert volgens hem eerder verlies aan identiteit op dan dat het de identiteit versterkt. 'Scholen lopen steeds achter de winnende school aan: ze gaan hetzelfde doen. Een school die als eerste iets doet wat succesvol is, wordt meteen gevolgd door de rest. Na een tijdje komt er weer wat anders wat in is. Juist in een proces van samengaan, waarin je de omgeving min of meer veilig maakt, komt er het debat over wie je bent en welke keuzes je wilt maken. Dat geldt voor samenwerkingsscholen: hoe slaag je erin om jezelf te zijn en toch de samenwerking aan te gaan?'

Paul van Meenen (D66) is Tweede Kamerlid en woordvoerder Onderwijs. Hij werkte voordien als rector op een school voor voortgezet onderwijs in Voorburg en als bestuursvoorzitter van de scholengroep Spinoza te Leidschendam-Voorburg en Den Haag.

ONDERWIJS IS SPIEGEL VAN DE TIJD

‘Als de vlag de lading niet meer dekt, dan moet je de vlag weghalen’. Dat zegt bestuursvoorzitter Jan Timmers van de Stichting SIGNUM in 2012 in een interview met magazine School! van VOS/ABB en de Vereniging Openbaar Onderwijs.

SIGNUM is het bestuur van in totaal 23 basisscholen en één school voor speciaal basisonderwijs in de gemeenten 's-Hertogenbosch en Zaltbommel. Van oorsprong is het een rooms-katholieke stichting, maar wie op de website van SIGNUM naar 'katholiek' zoekt, vindt dat woord nergens meer. Dat heeft alles te maken met de vlag die de lading moet dekken.

Losgezongen

In de zomer van 2012 haalt Timmers uitgebreid de regionale en landelijke media met zijn constatering dat de rooms-katholieke basisscholen in de Brabantse bisschopsstad zijn 'losgezongen van de kerk'. Hij signaleert dat de banden met de rooms-katholieke kerk minimaal zijn. In tien jaar tijd heeft hij slechts één keer contact gehad met het bisdom. Hulpbisschop Rob Mutsaerts reageert op Omroep Brabant verbaasd op de uitspraak van Timmers: 'Wat wordt gelovige kinderen en ouders ontnomen die bewust een religieuze school uitzoeken?'

‘Afkomst doet er niet toe’

Timmers vertelt aan magazine School! dat hij weliswaar een katholieke achtergrond heeft, maar dat hij er persoonlijk niets meer mee doet. Hij is nog wel voor de kerk getrouwd, maar zijn kinderen zijn niet meer gedoopt. Dit betekent volgens hem echter niet dat hij los is komen te staan van de waarden en normen die hij van zijn ouders en zijn omgeving heeft meegerekregen. Hij benadrukt in het interview dat het hem in de discussie over de toekomst van SIGNUM niet gaat om het katholieke geloof, maar om de band tussen het bestuur van de stichting en de rooms-katholieke kerk als instituut. ‘Die band is geërodeerd, we zijn van elkaar weggedreven. Dat ziet het bisdom ook. Het heeft alles te maken met de opstelling van de kerk in de maatschappij. Het instituut trekt zich als hoeder van de religie steeds meer terug op haar kerntaak. Wat ik waarneem, is dat dit proces steeds verder gaat. De laatste jaren wordt het wel heel erg hard en puristisch. Steeds minder mensen voelen zich hierin thuis. Ik noem als voorbeeld een pastoor die weigert een kind te dopen, omdat het van een lesbisch stel is. Dat is niet alleen discutabel, dat vind ik verwerpelijk. Of dat de kerk een man niet wil begraven, omdat hij euthanasie heeft toegepast. Het streng handhaven van de kerkelijke wetten past niet meer in de samenleving. Als de dogma’s niet meer passen, moet je ze ter discussie stellen.’

Vergeeld document

Ruim tien jaar geleden wilde Timmers eigenlijk al van de rooms-katholieke signatuur af, toen de Sint Jan Stichting en de Stichting Primair Onderwijs 's-Hertogenbosch fuseerden. Het bisdom stak er destijds een stokje voor. ‘Het was zomervakantie, iedereen was weg, toen we goedkeuring moesten krijgen voor de statuten van de nieuwe fusiestichting. Er kwam een telefoontje van de bisschoppelijk gedelegeerde van de Nederlandse Katholieke Schoolraad. Alles was dik in orde, zei deze man, behalve dat in artikel 2 niet mocht staan dan we volgens de joods-christelijke traditie onderwijs verzorgden. De term ‘joods-christelijk’ moest worden vervangen door ‘rooms-katholiek’. Ik wilde dat niet, maar het was zomervakantie, zo’n beetje iedereen was weg en we

hadden nog maar twee weken. Ik voelde aan dat Gerard Vermeulen van de Sint Jan Stichting het er ook niet mee eens zou zijn. Ik ging de discussie op dat moment uit de weg. Vanuit pragmatisch oogpunt heb ik toen de tekst veranderd in r.k., want zonder toestemming zouden we niet voorbij de notaris zijn gekomen.'

In augustus 2011 komt de kwestie weer boven, als Timmers aan het begin van het schooljaar een bureaulade opruimt en zijn oog op een vergeeld document valt. Dit blijkt de oprichtingsakte van de Sint Jan Stichting uit 1911 te zijn. SIGNUM is 100 jaar, en dat moet volgens goede Brabantse traditie worden gevierd. Er komt een groot feest en er wordt een mooi herinneringsboek uitgegeven, maar dat is niet het enige. Timmers herinnert zich ineens de kwestie over de joods-christelijke traditie en de bisschoppelijk gedelegeerde die per se 'rooms-katholiek' in de statuten wilde. 'Ik vond het tijd om er definitief afscheid van te nemen. Met het dalen van het aantal katholieken in de stad verdwijnt ook steeds meer het katholieke gehalte van de scholen. Die opereren tegenwoordig binnen de algemeen geaccepteerde maatschappelijke waarden en normen. De aard van de mensen is bij ons geen issue, afkomst doet er niet toe, ook niet of je een man of een vrouw bent. Dit staat allemaal haaks op wat canon van de rooms-katholieke kerk bepleit. De kerk als instituut maakt mensen te snel exclusief, terwijl ik pleitbezorger ben van inclusief onderwijs. Jezus zei 'laat de kinderen tot mij komen', maar wat is daar in de kerk nog van over?'

Kipnuggets

De katholieke tradities zijn volgens Timmers nog wel herkenbaar, maar ook die zijn geërodeerd. 'Halverwege de jaren 80 moest de leraar nog katholiek zijn. Dat is nu niet meer. Er kwamen toen ook leerlingen met een islamitische achtergrond. Natuurlijk vieren wij nu nog steeds Kerstmis en Pasen, maar de communie en het vormsel worden op de SIGNUM-scholen nergens meer klassikaal voorbereid. In sommige kleuterklassen, bijvoorbeeld op de Mgr. Bekkersschool, is het lastig om uit te leggen wat de kerstboom in de klas doet, aangezien het merendeel van de leerlingen allochtoon is en er thuis geen heeft staan. Maar op die school is nog wel altijd een kerstactie, zoals op veel katholieke scholen. Het ingezamelde geld wordt verdeeld door de parochie en de moskee. Op het kerstdiner worden kipnuggets geserveerd, want die zijn tenminste halal. Kortom, onderwijs is een spiegel van de tijd waarin het wordt gegeven.'

ARTIKEL 23 SCHOOL!-BESTENDIG

Er was eens onderwijs dat kennis en deugd bij kinderen moest bevorderen. Het is begin 1800 en het besef groeit dat onderwijs voor iedereen toegankelijk moet worden. De scheiding van kerk en staat komt tot uiting in het onderwijs. De overheid streeft na dat openbaar onderwijs regel is en bijzonder – en daarom niet bekostigd – onderwijs de uitzondering.

De afgelopen eeuwen is er in de wetgeving een aantal wijzigingen doorgevoerd voor het onderwijs. Het huidige artikel 23 van de Grondwet (zie kader) wordt daarbij gezien als een belangrijke wet voor ons onderwijsbestel. Een mijlpaal voor het bijzonder onderwijs werd in gang gezet in 1917. Toen werd de financiële gelijkstelling van het bijzonder met het openbaar onderwijs in gang gezet. Dit was direct de laatste grote wijziging in het artikel. Hoewel er aanhoudend discussie is over het al dan niet wijzigen van artikel 23 is de conclusie van de overheid en de Onderwijsraad tot op heden dat voor inhoudelijke wijziging geen noodzaak lijkt te zijn. Dit kan zo zijn als je denkt vanuit het huidige onderwijsbestel. Bij de discussie over wijzigingen van artikel 23 wordt veel waarde gehecht aan het ontstaan van deze Grondwet en de aard en bedoeling van wetten. Zo heeft artikel 23 bijgedragen aan een belangrijke emancipatie van groeperingen in Nederland. De afgelopen honderd jaar heeft onze maatschappij echter niet stilgestaan. De samenleving is in beweging en is niet meer dezelfde als in 1917, of daarvoor. Door een gewijzigde samenstelling van de bevolking, maar ook door veranderende opvattingen van onze burgers, zijn we toe aan een herziening van de wet. In

ARTIKEL 23

1. Het onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der regering.
2. Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht van de overheid en, voor wat bij de wet aangewezen vormen van onderwijs betreft, het onderzoek naar de bekwaamheid en de zedelijkheid van hen die onderwijs geven, een en ander bij de wet te regelen.
3. Het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienst of levensovertuiging, bij de wet geregeld.
4. In elke gemeente wordt van overheidswege voldoende openbaar algemeen vormend lager onderwijs gegeven in een genoegzaam aantal openbare scholen. Volgens bij de wet te stellen regels kan afwijking van deze bepaling worden toegelaten, mits tot het ontvangen van zodanig onderwijs gelegenheid wordt gegeven, al dan niet in een openbare school.
5. De eisen van deugdelijkheid, aan het geheel of ten dele uit de openbare kas te bekostigen onderwijs te stellen, worden bij de wet geregeld, met inachtneming, voor zover het bijzonder onderwijs betreft, van de vrijheid van richting.
6. Deze eisen worden voor het algemeen vormend lager onderwijs zodanig geregeld, dat de deugdelijkheid van het geheel uit de openbare kas bekostigd bijzonder onderwijs en van het openbaar onderwijs even afdoende wordt gewaarborgd. Bij die regeling wordt met name de vrijheid van het bijzonder onderwijs betreffende de keuze der leermiddelen en de aanstelling der onderwijzers geëerbiedigd.
7. Het bijzonder algemeen vormend lager onderwijs, dat aan de bij de wet te stellen voorwaarden voldoet, wordt naar dezelfde maatstaf als het openbaar onderwijs uit de openbare kas bekostigd. De wet stelt de voorwaarden vast, waarop voor het bijzonder algemeen vormend middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs bijdragen uit de openbare kas worden verleend.
8. De regering doet jaarlijks van de staat van het onderwijs verslag aan de Staten-Generaal.

dit opiniestuk is gekozen niet alle historische bepalingen en overwegingen mee te nemen van waaruit artikel 23 in zijn huidige vorm is ontstaan. Sommige uitgangspunten die honderd jaar geleden vanzelfsprekend waren, zijn

nu achterhaald. Voor de realisatie van het streven naar het concept School! (zie hoofdstuk 2) is gekozen om opnieuw te starten met het inrichten van ons onderwijsbestel. Vanuit dit oogpunt openen we de discussie om wijzigingen door te voeren in artikel 23 van de Grondwet. Aan deze wijzigingen ligt een aantal principiële argumenten en overwegingen ten grondslag, die nader zullen worden toegelicht.

PRINCIPIËLE ARGUMENTEN

Onze Grondwet kent 23 grondrechten. Om te benadrukken waarom het principeel van belang is om artikel 23 te wijzigen, beginnen we met een weergave van artikel 1:

‘Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.’

Artikel 1 regelt dat iedereen voor de wet gelijkwaardig is en verbiedt discriminatie. Dit heeft niet alleen betrekking op de relatie tussen de overheid en de burger, maar ook tussen burgers onderling. Dit is nader uitgewerkt in de Algemene wet gelijke behandeling. Deze wet regelt tevens dat een instituut, namelijk het bijzonder onderwijs, op grond van godsdienst of levensovertuiging leerlingen en leerkrachten mag weigeren. Deze regeling is een uitwerking van artikel 23. Wat hierin opvalt, is de tegenstrijdigheid tussen artikel 1 en artikel 23: enerzijds het recht op gelijke behandeling en anderzijds de mogelijkheid te selecteren op basis van godsdienst of levensovertuiging. Ook op Europees niveau zijn richtlijnen opgesteld voor de gelijke behandeling van personen. De Europese Commissie heeft de uitzonderingspositie die het bijzonder onderwijs kent in het weigeren van personeel aangekaart als een te ruime opvatting voor de vereiste gelijke behandeling.

Een tweede principeel argument tot wijziging van artikel 23 is dat de overheid een publieke instelling financiert, die burgers mag uitsluiten van deelname op grond van hun levensovertuiging. Een door de overheid bekostigde school – en dus door de burgers van Nederland – staat het vrij om leerlingen en personeel uit te sluiten op basis van overtuiging. Een pleidooi voor algemene toegankelijkheid van al het door de overheid bekostigde

onderwijs is vaker gehouden. Indien het bijzonder onderwijs hier niet aan mee zou willen werken, zou het ook niet door de overheid bekostigd moeten worden. De vrijheid om een school op te richten op basis van een bepaalde richting betekent voor de Staat niet een automatische verplichting tot subsidiëring. Dit is nog wel geregeld in de huidige Grondwet, maar op basis van internationale wetgeving is de overheid niet verplicht om het bijzonder onderwijs te bekostigen. Dit kan een argument zijn om de artikel 23 te wijzigen, waardoor de noodzaak om het bijzonder onderwijs vanuit de Staat te bekostigen, vervalt. Het bijzonder onderwijs wordt daarmee een vorm van particulier onderwijs. Het niet bekostigen van bijzonder (particulier) onderwijs is geen inbreuk op de keuzevrijheid van ouders. Er wordt vaak voorbijgegaan aan het feit dat artikel 23 van onze Grondwet het aanbiedersrecht op onderwijs regelt, niet het consumentenrecht. Binnen een samenleving die uitgaat van het concept School! heeft elk individu nog steeds het recht een school te kiezen die past bij de opvoeding. Dit is ook geregeld in internationale verdragen. Een voorbeeld hiervan is artikel 14 uit het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie:

ARTIKEL 14 – Het recht op onderwijs

1. Eenieder heeft recht op onderwijs en op toegang tot beroepsopleiding en bijscholing.
2. Dit recht houdt de mogelijkheid in, verplicht onderwijs kosteloos te volgen.
3. De vrijheid om met inachtneming van de democratische beginselen instellingen voor onderwijs op te richten en het recht van ouders om zich voor hun kinderen te verzekeren van het onderwijs en de opvoeding die overeenstemmen met hun godsdienstige, hun levensbeschouwelijke en hun opvoedkundige overtuiging, worden geëerbiedigd volgens de nationale wetten die de uitoefening ervan beheersen.

Het concept School! draagt bij aan keuzevrijheid van ouders. Het vergroot zelfs de keuzevrijheid van ouders en leerlingen, omdat scholen leerlingen niet meer mogen weigeren op basis van hun identiteit of overtuiging. Een risico kan schuilen in het ontstaan van particulier onderwijs, wanneer de mogelijkheid om een school op te richten vanuit een bepaalde godsdienstige

of levensbeschouwelijke richting niet meer wordt bekostigd. Deze mogelijkheid zal gezien de financiële consequenties slechts voor een beperkte groep mensen zijn weggelegd. Het is de vraag of de gewenste ontmoeting vanuit het concept School! hiermee volledig geborgd kan worden. Vanuit het uitgangspunt van School! zou het ontstaan van particuliere scholen niet nodig hoeven te zijn. Op School! heeft iedereen namelijk de vrijheid om te geloven wat hij of zij wil. Geloof of levensovertuiging wordt in het concept School! niet beperkt tot een privé-aangelegenheid. Het is een relevant onderdeel van onze samenleving en van de identiteit van een individu. Daarom is er volop ruimte voor levensbeschouwing in School!, of voor levenskunst, zoals Erik Renkema bepleit.

Een andere bijdrage aan de keuzevrijheid van ouders ligt in het feit dat in het concept School! het onderwijs kan worden ingericht op basis van pedagogische visie. Door actieve aandacht voor diversiteit en de vrijheid voor een pedagogische visie wordt School! geen uniform onderwijs. In regio's waar op basis van leerlingenaantal de mogelijkheid bestaat, is het van belang om de pedagogisch-didactische diversiteit aan scholen te behouden. De drempel voor scholen om samen te werken wordt binnen School! lager. Bijvoorbeeld voor scholen die in de huidige dagelijkse praktijk, qua sfeer en onderwijsinhoud, ontzettend veel op elkaar lijken, maar hun oorsprong vinden in een andere denominatie. Scholen behouden een zekere mate van vrijheid om het onderwijs in te richten op basis van pedagogische visie. Zij dienen wel te voldoen aan gestelde kwaliteitseisen in algemene zin. De overheid is en blijft namelijk verantwoordelijk voor voldoende en kwalitatief goed onderwijs, waar iedereen welkom is.

We stellen voor om de Grondwet Artikel 23 met ingang van 1 augustus 2017, dus aan het begin van het schooljaar, terug te brengen tot de volgende vijf artikelen:

ARTIKEL 23

1. Het onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der regering.
2. Het onderwijs, met eerbiediging van ieders godsdienst of levensovertuiging, wordt bij de wet geregeld.
3. De eisen van deugdelijkheid worden bij de wet zodanig geregeld, dat de deugdelijkheid van het onderwijs wordt gewaarborgd. »

4. Het derde lid is ook van toepassing verklaard op niet uit de openbare kas bekostigd onderwijs.
5. De regering doet jaarlijks van de staat van het onderwijs verslag aan de Staten-Generaal.

Toelichting Artikel 23 – 01-08-2017

De overheid is verantwoordelijk voor het aanbieden van voldoende kosteloos onderwijs. Dit onderwijs is toegankelijk voor alle leerlingen, ongeacht levensovertuiging of godsdienst. Doordat het vrijheidsrecht van het bijzonder-particulier onderwijs niet expliciet wordt genoemd, is de zorgplicht en financiering van de overheid voor voldoende –algemeen toegankelijk- onderwijs vanzelfsprekend.

De wet heeft de inrichting van het onderwijs vrij gelaten. Het staat eenieder vrij een school op en in te richten op basis van een pedagogische visie. Bij wet wordt geregeld hoeveel leerlingen een school moet tellen om te kunnen worden opgericht. Alleen die vormen van onderwijs die algemeen toegankelijk zijn en niet gebaseerd zijn op één levensbeschouwelijke of godsdienstige richting, worden uit openbare kas bekostigd. Het staat eenieder vrij om een school op particulier initiatief op te richten. Particulier onderwijs wordt gesticht en onderhouden door particuliere instellingen.

Voor zowel bekostigd onderwijs als onderwijs dat niet uit de openbare kas bekostigd wordt (particulier onderwijs) gelden bij wet gestelde eisen van deugdelijkheid waaraan zij dienen te voldoen.

Om verder invulling te geven aan het onderwijsbestel dient verdere uitwerking in uitgebreide wetgeving tot stand te komen.

Tot slot

Het doel van het voorstel tot deze wijziging is de discussie te openen over de huidige grondwetsartikel 23. Een wetswijziging in de Grondwet heeft gevolgen voor vele andere wetten. Om te komen tot een doorvoering van deze wijzigingen dient de wet- en regelgeving van het Nederlands onderwijsbestel in zijn totaliteit te worden herzien. Met de herziening van artikel 23 willen we erin voorzien dat onderwijs voor iedere leerling toegankelijk is. Het onderwijs wordt immers door ons allen betaald. Dit houdt ook in dat iedere leerkracht op gelijke voet benoembaar is om les te geven op School!. Om te waken voor uniformiteit tussen de scholen staat het School! vrij om

het onderwijs in te richten volgens een pedagogische visie die past bij de leerling-populatie. Keuzevrijheid van ouders wordt daarmee gewaarborgd, of zelfs vergroot.

Marleen Lammers MSc is beleidsmedewerker/onderwijsadviseur bij VOS/ABB. Met dank aan: Mr. Céline Adriaansen, mr. Ronald Bloemers en mr. José van Sneek (Helpdesk VOS/ABB).

Literatuur

- Bakker, J., Noordman, J., Rietveld-van Wingerden, M. (2006). Nationaal onderwijs. pp. 455-475.
Uit: *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*. Assen: Koninklijke Van Gorcum
- Grondwet Hoofdstuk 1. *Grondrechten*. Geraadpleegd op 31 januari 2014 via <http://wetten.overheid.nl>
- *Handvest van de grondrechten van de Europese Unie*. Publicatieblad van de Europese Unie – 14.12.2007.
Geraadpleegd op 4 februari 2014 via <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:303:0001:0016:NL:PDF>
- Mentink, D. en Vermeulen, B.P. (2011). Artikel 23 Grondwet. *De basis van het Nederlandse onderwijsrecht*. Den Haag: SDU Uitgevers BV.
- Onderwijsraad. (2002). *Vaste grond onder de voeten*.

